

Whakarāpopoto Whānui

Ka raupine tēnei pepa i ngā puna raraunga maha ki te whakaata i te rāngai kaimahi tautoko aropā me ngā wheako ora

I miramiratia e He Ara Oranga: He Pūrongo ki te Uiuinga a te Kāwanatanga mō te Hauora Hinengaro me Ngā Waranga te tirohanga matawhānui a ngā tāngata whaiora ki te pūnaha mō te hauora hinengaro me ngā waranga e whakarato ana i te tautoko aropā i ngā taiao huhua (Uiuinga a te Kāwanatanga mō te Hauora Hinengaro me Ngā Waranga, 2018). Nō muri i te uiuinga, i kōkiritia ētahi nekehanga ā-kaupapahere, ā-rautaki hoki e tautoko ana i tēnei tirohanga matawhānui, tae atu ki te [Anga o te Pūnaha me te Ratonga a Oranga Hinengaro](#) (Manatū Hauora, 2023c). Ka whakatōpūtia e te pepa nei ngā taunakitanga mō te uara o te rāngai kaimahi aropā, ngā mōhihio mō te rāngai kaimahi, me ngā reo o te iwi whai wheako ora. Ka whakarite tēnei i te pae tīmata hei papa tipu mō ō tātou māramatanga kiritōpū me te whakahau i te tipuranga ake o tēnei rāngai kaimahi whai hiranga.

E whakaatu ana ngā taunakitanga ka whai hua ngā tāngata e whakamahi ana i ngā ratonga a te rāngai kaimahi tautoko aropā

E whakaatu ana ngā kitenga rangahau i Aotearoa me te ao hoki, i te whai wāhitanga o te whakamahinga o ngā tautoko aropā i roto i ngā ratonga hauora hinengaro ki te manako nui ake, ki te wanea nui ake, me te kounga oranga nui ake mō ngā tāngata whaiora. Ka whai wāhi hoki ēnei kitenga ki ngā whakapainga iti ki ngā putanga mātai ā-hinengaro-pāpori, me te whakaitinga pea o te whakaurunga tūroro ki ngā ratonga tairaru, tae atu ki ngā ratonga hōhipera. E hiahia ana mātou ki ētahi atu rangahau mō te whaihuatanga o te tautoko aropā i Aotearoa, tae atu ki ngā rangahau e aro ana ki te ine i ngā putanga hira mai i te tirohanga o te wheako tūora, ki te whaihua o te tautoko aropā i roto i ngā ratonga waipiro me ētahi atu pūroi, tae atu ki te tukunga me te whaihua o ngā tauira Māori o te tautoko e hāngai pū ana ki te tirohanga o Te Ao Māori.

Kua piki haere ngā Tūranga Tautoko Aropā Ukiuki (TTAU) engari he wāhanga iti noa o te rāngai kaimahi

I piki te maha o ngā tūranga tautoko aropā¹ ukiuki mā te 18 ōrau puta noa i ngā tau e whā, mai i ngā TTAU 361 i te 2018 ki ngā TTAU 425 te tokomaha i te 2022. I taua wā hoki, i tipu te rāngai kaimahi hauora hinengaro me te rāngai kaimahi waipiro, pūroi hoki, ā, ko te hua o tērā, ka noho tonu te tapeke o ngā kaimahi tautoko aropā i roto i ngā rōpū whakahaere mō te hauora hinengaro me ngā waranga kei waho ake o te kāwanatanga (RWK) ki te 3.4 ōrau o ngā kaimahi katoa mō te hauora hinengaro me

---

¹ Kei roto i ēnei raraunga ngā kaimahi tautoko aropā (kaiwhakamahi kiritaki me te ratonga) me ngā kaimahi tautoko aropā (whānau).

ngā waranga (tae atu ki Te Whatu Ora). Āpiti ake, kua noho ōrite tonu te wehenga o ngā pānga tautoko aropā e tukua ana ki ngā ratonga mātanga mō te hauora hinengaro, mō te waipiro me ngā waranga.²

He kaiwhakaāhei waiwai ngā tūranga kaihautū wheako ora ki te tipu me te whakawhanake i te rāngai kaimahi tautoko aropā

He whāinga hira te whakapiki i te raukaha o te rāngai kaimahi tautoko aropā otirā e hiahiatia ana hoki tētahi nekehanga ki tētahi āhuatanga e aro ana ki te whakarauoratanga. E tutuki ai tēnei nekehanga me noho ko te hunga whai wheako ora hei ārahi i te kaupapa, puta noa i ngā kaupae katoa o te pūnaha, hei whakaatu mārama i te 'marohinga uara' mō te tautoko aropā me te huri i ngā waiaro o ētahi atu kaimahi e mahi ana ki te rāngai hauora. Ka whakarato huarahi ngā whakahoutanga ture hauora, tae atu ki te whakatūtanga o Te Whatu Ora me Te Aka Whai Ora, ki te tāmāu i ngā tūranga wheako ora ki ngā wāhi e taea ai te ārahi me te whakaawe o ngā kaupapahere, o te whakamahere, o te aroturuki me te whakahaere whakawhiti kōrero.

Me uru ki te whanaketanga o ngā matea tautoko aropā ngā tauira i takea mai i te tirohanga Ao Māori

He arawātea nui kei mua i a tātou ki te hiki i te rāngai kaimahi mō te hauora hinengaro, mō te waipiro me ngā waranga mā te whakawhanake me te tuku i ngā tauira kua tāmāua ki te mātauranga Māori. Ko te kī mai a te Māori, e hiahia ana rātou ki te whakatū i ngā tauira 'nā te Māori, mā te Māori' o te tautoko aropā me te whakawhanake i ō rātou ake tūranga, i te reo, i ngā whakangungu me ngā rauemi ki te tuku i ngā mea e hiahia ana ngā whānau.

Ko te tikanga o te whakawhanake me te tāmāu i ngā tauira Māori, ka whai wāhi te Māori i ngā kaupae katoa o te pūnaha. E tutuki ai tēnei me whakawhanake te rāngai kaimahi tāngata whaiora Māori hei whakaata i te taupori o te hunga whakamahi i ngā ratonga, me ngā tirohanga ahurea rerekē o ngā tāngata whaiora. Kei roto i ngā tohutohu o te wā nei nā Te Rau Ora (2019a, 2019b) e pā ana ki te whanaketanga o te rāngai kaimahi Māori, te whakatau kia whai akoranga ngaio moroki te rāngai kaimahi Māori me te whanaketanga ahurea e whakapai ana i te mātauranga Māori me ngā āheinga ahurea, me te tautoko i ngā huarahi o te whanaketanga hautūtanga.

---

² I takea mai i ngā tātaritanga waehera T45 (tautoko aropā) i roto i te PRIMHD i ngā tau e rima kua hipa.

E tāpae ana te rāngai kaimahi tautoko aropā i te huarahi ki te whakaumu i te pūnaha me te whakatau i ngā wero rāngai kaimahi

E hiahiatia ana tētahi rautaki rāngai kaimahi me tētahi mahere rautaki ki te whakatau i te āhua o te anamata o te rāngai kaimahi hauora, ā, me pēhea e tae atu ai ki reira i raro i te tūnga o te wā nei. Ko te tikanga me noho hei whāinga o te whakarite i te mahere rautaki rāngai kaimahi te whakawhānui i te rāngai kaimahi tautoko aropā me te wheako ora, otirā me whakawhanake te taha o ngā kaihautū wheako ora, ā, kei roto te Māori whai wheako ora, kia whakaata i ngā mea hira ki te tangata. Me uru hoki ki te mahere rautaki:

- te whanaketanga o te rāngai kaimahi o ngā tāngata whaiora Māori
- te whakangungu me te mātauranga mō te rāngai kaimahi hauora
- ngā rautaki hei whakapoapoa i te rāngai kaimahi tautoko aropā.